

Ks. Bogusław MIGUT*

TEOLOGIA I LITURGIA. TEOLOGICZNA NAUKA O LITURGII W NIEMIECKIM OBSZARZE JĘZYKOWYM. GENEZA I ZAŁOŻENIA TEORETYCZNE

Treść: Wstęp; 1. Teologia jako rozumna służba wierze i wiary na rzecz rozumu; 2. Ontologiczna więź teologii i liturgii; 3. Centralne miejsce liturgii w teologii. Postulaty II Soboru Watykańskiego; 4. Niemieckie początki nauki o liturgii (*Liturgiewissenschaft*) jako systematycznej dyscypliny teologicznej; 5. Liturgika pastoralna (*Pastoralliturgik*) jako dopełnienie systematycznej nauki o liturgii (*Liturgiewissenschaft*); 6. Wnioski końcowe i nowe inspiracje; Summary: Theology and liturgy. Theological study of liturgy in the German language area. The origin and theoretical assumptions.

Słowa kluczowe: teologia, liturgia, liturgika, teologia liturgii, teologiczna nauka o liturgii, *Liturgiewissenschaft*, liturgika pastoralna, Odo Casel, Romano Guardini, Athanasius Wintersig.

Key words: theology, liturgy, liturgiology, theology of liturgy, liturgical theology, *Liturgiewissenschaft*, Pastoral Liturgiology, Odo Casel, Romano Guardini, Athanasius Wintersig.

Wstęp

Po wielowiekowej praktyce, istniejącej od początku istnienia uniwersytetów, wykładania teologii na uniwersytecie, w ostatnich dziesięcioleciach,

* Autor jest księdzem z archidiecezji lubelskiej. Pełni funkcję dyrektora Instytutu Liturgiki i Homiletyki KUL oraz kierownika Katedry Teologii i Duchowości Liturgicznej na tej

na przełomie tysiącleci stawia się coraz głośniejsze dwa podstawowe pytania. Pierwsze to pytanie o potrzebę wykładania teologii na uniwersytetach, a tym samym o naukowość teologii. Niekiedy bowiem słyszy się zarzut pod adresem teologii, że jest ona wyłącznie apologią doktryny Kościoła, a nie nauką. Drugie pytanie stawiane jest przez tych, którzy nie mają wątpliwości, że teologia jest faktycznie nauką, a najczęściej przez samych teologów. Jest to pytanie, a właściwie szereg pytań o wewnętrzną strukturę teologii, odpowiadającą jej naturze, ale też aktualnym potrzebom¹.

1. Teologia jako rozumna służba wierze i wiary na rzecz rozumu

Bez wątpienia podstawowym warunkiem właściwego uprawiania teologii jest ciągłe dostrzeganie jej celu, którym jest rozumna służba wierze i służba wiary na rzecz rozumu dla pełni ludzkiego poznania. Drugim warunkiem są kwalifikacje teologa, którego winna charakteryzować nie tylko inteligencja i przenikliwość myśli powiązana z dogłębną wiedzą i erudycją, ale też osobista wiara i tożsamość eklezjalna². Max Seckler, pisząc na ten temat, stwierdza, że teolog winien łączyć z naukowością swą osobistą wiarę oraz proklamację i wyraz wiary *fides qua creditur* (wiara, za pośrednictwem której i przez którą się wierzy; właściwy akt wiary eklezjalnej, czyli zinstytucjonalizowana subiektywność wiary) wraz z *fides quae*, czyli treścią wiary – depozytem wiary – wypowiedziami na temat wiary. Właśnie *fides quae* jest według niego głównym przedmiotem teologii³. Zadaniem pracy teologa jest najpierw posiadać wiedzę na temat wiary (*erkennen und wissen über den Glauben*), wiedzieć i rozumieć w świetle wiary (*wissen und verstehen im Glauben*) oraz posiadać wiedzę, wypływającą z wiary (*wissen aus dem Glauben*)⁴.

Z perspektywy eklezjalnej wiary teologa, czyli jego eklezjalnej tożsamości istotnym jest jego odniesienie do liturgii i życia Kościoła. Odniesienia tego nie wolno zawężać tylko do osobistego życia teologa, ale też do uprawianej przez niego dyscypliny. Nie każdy teolog musi zajmować się teologią liturgiczną, ale żaden nie może lekceważyć miejsca liturgii

uczelnii. Jego artykuł jest owocem badań prowadzonych w Trier (Trewir) w Niemczech.

¹ Por. *Theologie im Umbruch. Zwischen Ganzheit und Spezialisierung*, red. W. Weirer, R. Esterbauer, Gratz, Styria 2000.

² J. Ratzinger, *Czym jest teologia?*, w: *Podstawy wiary – teologia*, Kolekcja „Communio” 6, Poznań, Pallotinum 1991, s. 221.

³ Por. M. Seckler, *Theologie als Glaubenswissenschaft*, w: *Handbuch Der Fundamentaltheologie*, t. 4, *Traktat Theologische Erkenntnislehre mit Schlussteil Reflexion auf Fundamentaltheologie*, red. W. Kern, H.J. Pottmeyer, Tübingen, Basel: Francke 2000², s. 145-146.

⁴ Tamże, s. 147-148.

w teologii i w życiu Kościoła. Stąd jednym z najważniejszych pytań jest pytanie o miejsce liturgii w teologii, a konkretniej pytanie o to, czy faktycznie odpowiada ona miejscu liturgii w życiu Kościoła⁵. Odpowiedzi na to pytanie należałoby szukać przede wszystkim w obszarze teologii języka niemieckiego, w którym, jako odrębna dyscyplina teologiczna, narodziła się naukowa refleksja nad liturgią, zwana tutaj po prostu „nauką o liturgii” (*Liturgiewissenschaft*). Usytuowanie liturgii i nauki o niej w centrum teologii było też jednym z głównych celów intelektualnie ukierunkowanego ruchu liturgicznego w obszarze języka niemieckiego.

Po przeanalizowaniu teoretycznych założeń wzajemnej więzi teologii i liturgii oraz ukazaniu nauczania II Soboru Watykańskiego na temat centralnego miejsca nauki o liturgii w teologii zostaną ukazane początki i główne założenia rodzącej się w obszarze języka niemieckiego samodzielnej dyscypliny teologicznej (*Liturgiewissenschaft*) skupiającej się na liturgii. Zostaną ukazane dwa główne nurty rodzącej się dyscypliny. Pierwszy z nich to systematyczna nauka o liturgii, której twórcami byli Odo Casel OSB (1886-1948) i Romano Guardini (1885-1968). Drugi zaś nurt, wypływający ze znaczenia liturgii dla życia chrześcijańskiego, to teologiczno-pastoralna nauka o liturgii (*Pastoralliturgik*). Za twórcę tego nurtu uznaje się Athanasiusa Wintersiga OSB (1900-1942).

2. Ontologiczna więź teologii i liturgii

Więź ta wypływa z samej natury Objawienia Bożego. Wyraźnie wskazują na to główne podręczniki teologiczne w języku niemieckim. Pierwszym i podstawowym źródłem dla teologii, czyli miejscem, skąd teologia czerpie życie, a nie tylko argumenty, jest właśnie Objawienie Boże, czyli Pismo Święte. Drugim źródłem jest Tradycja. Tworzenie się Tradycji wynika z dynamizmu Pisma Świętego, zwłaszcza słowa Bożego w Kościele, który jest *creatura Verbi* i *sponsa Verbi* (KO 23). Poza trzema wyznacznikami prawdziwości Tradycji w Kościele, czyli wiary Kościoła, istnieją dwa główne sposoby jej egzystencji. Wyznacznikami Tradycji według Pottmeyera są: zgodność w wymiarze diachronicznym, starożytność danej prawdy (*antiquitas*), zgodność w wymiarze synchronicznym, odwołująca się do przeszłości i teraźniejszości (*universitas*), oraz zgodność o charakterze formalnym, czyli uznanie czegoś za prawdę przez Urząd Nauczycielski Kościoła (*formalitas*)⁶. Tradycja jest natomiast przekazywana jako głosze-

⁵ Por. K. Richter, *Einführung. Die Liturgie – zentrales Thema der Theologie*, w: *Liturgie – ein vergessenes Thema der Theologie*, red. tenże, Freiburg im Br., Herder 1986, s. 21-27.

⁶ Por. H.J. Pottmeyer, *Normen, Kriterien und Strukturen der Überlieferung*, w: *Handbuch Der Fundamentaltheologie*, t. 4, s. 101.

nie-nauczanie (*lex credendi*), jako celebracja liturgiczna (*lex orandi*), i jako życie wspólnoty Kościoła (*lex vivendi*), na co wskazuje Konstytucja dogmatyczna o Objawieniu Bożym w słowach: *Kościół w swej nauce, w swym życiu i kulcie wiecznia i przekazuje wszystkim pokoleniom to wszystko, czym on jest i to wszystko, w co wierzy* (KO 8). Za uprzywilejowane miejsca życia Tradycji w Kościele II Sobór Watykański uznaje Ojców Kościoła i liturgię, dlatego zaleca *studium Ojców Kościoła tak wschodnich jak i zachodnich oraz studium świętych liturgii* (KO 23). Prawdy te stanowią fundament uprawiania teologii, która winna koncentrować się na Piśmie i Tradycji i na trzech głównych sposobach jej przekazu, czyli nauczaniu Kościoła, życiu Kościoła i jego liturgii⁷. Wskazują one bowiem gdzie teologia winna szukać prawdy i co powinno znajdować się w centrum jej uwagi.

Biorąc pod uwagę trzy główne miejsca przekazu Tradycji, czyli miejsca, gdzie teologia ma swoje *Sitz im Leben*, Walter Kasper mówi o teologii jako refleksji nad przekazem wiary (*Die Theologie als Reflexion der Glaubensverkündigung*)⁸, teologii jako liturgii sprawowanej w umyśle (*Theologie als gedachte Liturgie*)⁹ oraz pastoralnym charakterze teologii (*Der pastorale Charakter der Theologie*)¹⁰. Jasno wynika z tego centralne miejsce liturgii w teologii. Ponadto liturgia ukierunkowuje teologię na jej wymiar uwielbienia Boga. Celem teologii bowiem jest nie tylko poznanie prawd objawionych, ale też oddanie chwały Bogu.

3. Centralne miejsce liturgii w teologii. Postulaty II Soboru Watykańskiego

Teologowie obszaru języka niemieckiego, mówiąc o miejscu liturgii w teologii, powołują się na nauczanie ostatniego Soboru powszechnego¹¹. Uprzywilejowane miejsce liturgii w teologii zostało podkreślone w wyżej

⁷ Por. L. Žák, *La teologia: statuto, metodo, fonti, strumenti*, w: *Teologia fondamentale*, t. 1, *Epistemologia generale*, red. G. Lorizio, Roma: Città Nuova 2004, s. 133-138. Autor powołuje się w pełni na niemieckiego teologa Pottmeyera.

⁸ Por. W. Kasper, *Die Wissenschaftspraxis der Theologie*, w: *Handbuch Der Fundamentaltheologie*, t. 4, s. 186.

⁹ Tamże.

¹⁰ Tamże, s. 187.

¹¹ Por. B. Kranemann, *Liturgiewissenschaft*, w: *Lexikon für Theologie und Kirche*, red. W. Kasper i in., Freiburg im Br., Herder 1997³, t. 6, kol. 989; J.H. Emminghaus, *Liturgiewissenschaft*, w: *... aber den Vorrang hat das Leben. Beiträge zur Liturgiewissenschaft aus fünf Jahrzehnten. Zum 20. Todestag am 2. September 2009*, red. R. Pacik, A. Redtenbacher, Würzburg: Echter 2009, s. 53; A. Gerhards, B. Kranemann, *Einführung in die Liturgiewissenschaft*, Darmstadt, WBG 2013³, s. 41-42; A. Adam, W. Haunerland, *Grundriss Liturgie*, Freiburg im Br., Herder 2012, s. 90-91.

omówionej konstytucji *Dei Verbum*, ale jeszcze bardziej zostało ono uwypuklone w dwóch innych dokumentach II Soboru Watykańskiego, a zwłaszcza w Konstytucji o liturgii świętej *Sacrosanctum Concilium* i w Dekrecie o formacji kapłanów *Optatam totius*.

Oba te dokumenty wskazują, że: 1) *naukę świętej liturgii należy zaliczyć do przedmiotów koniecznych i ważniejszych, na wydziałach zaś teologicznych do przedmiotów głównych* (KL 16); 2) nauka ta winna uwzględniać aspekt teologiczny, historyczny, duchowy, duszpasterski i prawny (KL 16); 3) nauka o liturgii jest odrębna od teologii dogmatycznej, Pisma świętego, teologii życia wewnętrznego i pastoralnej, a wykładowcy tych przedmiotów winni *stosownie do wewnętrznych wymagań własnego przedmiotu, tak uwzględnić misterium Chrystusa i dzieje zbawienia, aby jasno uwidocznił się związek tych przedmiotów z liturgią i jedność formacji kapłana* (KL 16); 4) studenci teologii winni się uczyć *dostrzegać obecność i działanie misterium Jezusa Chrystusa w czynnościach liturgicznych i w całym życiu Kościoła* (DFK 16); 5) *Liturgii świętej, którą winno się uważać za pierwsze i niezbędne źródło ducha prawdziwie chrześcijańskiego, należy uczyć po myśli artykułów piętnastego i szesnastego Konstytucji o liturgii świętej* (DFK 16).

4. Niemieckie początki nauki o liturgii (*Liturgiewissenschaft*) jako systematycznej dyscypliny teologicznej

Liturgika jako nauka o liturgii, będąca częścią teologii pastoralnej, istniała już w XIX wieku. Jej badania jednak koncentrowały się głównie na historii obrzędów i związanych z nimi ksiąg oraz na prawno-praktycznych, rubrycystycznych wskazaniach co do konkretnego kształtu sprawowanych obrzędów. W literaturze przedmiotu okres ten nazywany jest dlatego historycyzmem liturgicznym i rubrycyzmem. Nie oznacza to, że badania nad liturgią w XIX wieku całkowicie pozbawione były wymiaru teologicznego. Wystarczy zapoznać się z dziełami głównego przedstawiciela tego okresu, francuskiego protoplastę ruchu liturgicznego Prospera Guérangera OSB (1805-1875). Najlepszym przykładem jego zainteresowań teologicznych jest jego dziewięciotomowe dzieło *L'année liturgique*¹² oraz w pierwszym wydaniu trzytomowe dzieło *Institutions liturgiques*¹³. Bez wątplenia jednak dominują tu jeszcze aspekty historyczny i praktyczny.

Odrębność dyscypliny teologicznej zajmującej się liturgią, co zaznacza Adolf Adam¹⁴, podkreślają już jednak dziwiwnastowieczne podręczniki

¹² Por. P. Guéranger, *L'année liturgique*, t. 1-9, Solesmes 1841-1846 – wydano po polsku w Sandomierzu w latach 1927-1935.

¹³ Tenże, *Institutions liturgiques*, t. 1-3, Le Mans: Fleuriot 1840-1851.

¹⁴ Por. A. Adam, W. Haunerland, dz. cyt., s. 86-87.

w języku niemieckim. Pierwszy trzytomowy podręcznik z lat 1832-1833, autorstwa Franza Xavera Schmida (1800-1871), ucznia Johanna Michaela Seilera (1751-1832)¹⁵. Drugi, teologicznie bardziej pogłębiony, to podręcznik autorstwa Valentina Thalhofera (1825-1891), teologa z Eichstätt¹⁶. Innymi ważnymi autorami niemieckojęzycznymi tego okresu są Anton A. Hnógok (1799-1866), Johann Baptist Lüft (1801-1870)¹⁷ oraz Jakob Fluck¹⁸ (1810-1864). Nieco późniejszymi autorami, choć przynależącymi do tego samego nurtu są Ludwig Eisenhofer (1871-1941) i Richard Stapper (1870-1939). W recenzji Suiberta Bäumera OSB z 1889 roku znajduje się ciekawa charakterystyka omawianego okresu w rozwoju teologicznej nauki o liturgii. Bäumer nazywa ją nauką o Kościele modlącym się i uświęcającym (*Ecclesia orans et sanctificans*) i z tego względu uznaje ją za jedną z ważniejszych spośród dyscyplin teologicznych¹⁹. Wyrażona tu świadomość teologicznej doniosłości liturgii i naukowej dyscypliny jej poświęconej, ale też liczba i jakość dziewiętnastowiecznych podręczników wyraźnie pokazują, że właśnie obszar języka niemieckiego jest ojczyzną teologicznej dyscypliny poświęconej liturgii.

Za umowny początek teologicznej nauki o liturgii jako samodzielnej dyscypliny należy jednak uznać rok 1921, a za miejsce jej narodzin zachodnie Niemcy, środowisko opactwa Maria Laach i Uniwersytetu w Bonn. W 1921 roku wyszedł bowiem pierwszy tom czasopisma *Jahrbuch für Liturgiewissenschaft* [dalej JLW], którego wydawcą było opactwo benedyktyńskie w Maria Laach, a dokładniej Stowarzyszenie dla Opieki nad Nauką o Liturgii (*Verein zur Pflege der Liturgiewissenschaft*). Redaktorem naczelnym był Odo Casel OSB (1886-1948), a współredaktorami Anton Carl Baumstark (1872-1948) i Romano Guardini (1885-1968). Czasopismo wydawane było przez mieszczące się w Münster wydawnictwo Verlag der Aschendorffschen Verlagsbuchhandlung (obecnie Aschendorff Verlag). Od 1950 r. czasopismo nazywa się *Archiv für Liturgiewissenschaft*.

Narodzenie się nowej dyscypliny teologicznej wy pływało z miłości do liturgii, ale bez odrywania jej od całości teologii. Właśnie miłość do liturgii

¹⁵ Por. F. X. Schmid, *Liturgik der christkatholischen Religion*, Passau, Ambrosi, t. I-II: 1832; t. 3 (1833).

¹⁶ Por. V. Thalhofer, *Handbuch der katholischen Liturgik*, Freiburg im Br., Herder, t. I: 1883; t. 2 (1893).

¹⁷ Por. J.B. Lüft, *Allgemeine Liturgik*, t. 1-2, Meinz, Kirchheim, Schott und Thielmann 1844-1847.

¹⁸ Por. J. Fluck, *Katholische Liturgik*, t. 1: *Der sakramentale Kultus*, Regensburg, Manz 1853, t. 2: *Der latreutische Kultus. Der sakramental-latreutische Kultus oder die heiligen Zeiten und Orte*, Regensburg, Manz 1855.

¹⁹ Por. S. Bäumer, *Recenzja książki*, V. Thalhofer, *Handbuch der katholischen Liturgik*, Freiburg im Br., Herder, t. 1 (1883), ZKTh 13 (1889), s. 351.

nakazuje umieszczać ją w kontekście całej teologii, czyli w kontekście Objawienia Bożego. Za Caselem można by w tym miejscu przywołać słowa św. Augustyna: *Omnis res tantum cognoscitur quantum diligitur*²⁰, odnosząc je do całości teologii, a w niej szczególnie do liturgii. Pełne poznanie chrześcijańskiego Objawienia zakłada dostrzeżenie i poznanie liturgii. Z drugiej strony umiłowanie liturgii prowadzące do jej głębszego poznania prowadzi do umiłowania i głębszego poznania całej zbawczej prawdy chrześcijańskiej.

Warto zauważyć, że ani w nazwie Stowarzyszenia, ani w nazwie czasopisma nie występuje powszechnie wówczas i dzisiaj używany termin *liturgika* (*Liturgik*), ale *nauka o liturgii* (*Liturgiewissenschaft*). Podobnie tytuł sztandarowego artykułu Guardiniego, uznawanego za najbardziej fundamentalny dla teologicznej nauki o liturgii, a umieszczonego w tymże pierwszym tomie JLW brzmi: *Über die systematische Methode in der Liturgiewissenschaft – Na temat systematycznej metody w nauce o liturgii*²¹. Celowość takiego zabiegu ukazuje Guardini w końcowej części swego artykułu, gdy wprost odcina się od nazwy *liturgika*, gdyż ta jego zdaniem wskazuje wyraźnie, że teologiczna nauka o liturgii przynależy do teologii pastoralnej²². Nazewnictwo to na stałe weszło do języka niemieckiego, w którym dzisiaj termin *liturgika* spotyka się zazwyczaj w publikacjach o proveniencji protestanckiej²³, w języku mówionym, ale bardzo sporadycznie w katolickich tekstach teologicznych. Oficjalna nazwa dyscypliny to *nauka o liturgii* (*Liturgiewissenschaft*)²⁴. *Liturgika* pojawia się niekiedy w nazewnictwie jako oboczność²⁵. Nazwa *liturgika* została użyta po raz

²⁰ O. Casel, *Zur Einführung*, JLW 1 (1921), s. 1.

²¹ Por. R. Guardini, *Über die systematische Methode in der Liturgiewissenschaft*, JLW 1 (1921), s. 97-108.

²² „Vor allem darf sie nicht [Liturgiewissenschaft] mit der Liturgik als Teil der Pastoraltheologie verwechselt werden”, tamże, s. 108.

²³ Przykładem może być podręcznik, powstały w środowisku protestanckim: por. *Handbuch der Liturgik. Liturgiewissenschaft in Theologie und Praxis der Kirche*, red. H.-Ch. Schmidt-Lauber, M. Meyer-Blanck, K.-H. Bieritz, Göttingen, Vandenhoeck Ruprecht 2003³.

²⁴ Można by sobie tylko życzyć, aby nazwa ta bardziej wskazywała, że jest to teologiczna nauka o liturgii. Jednak z polskiej perspektywy, gdzie ciągle stosuje się nazwę „liturgika” i powszechnie uznaje się ją jako część teologii pastoralnej, niemieckie określenie można uznać za osiągnięcie. Problem nazewnictwa w języku polskim ujawnia się chociażby w tłumaczeniu przez ks. prof. Lucjana Baltera SAC niemieckiego podręcznika M. Kunzlera, *Die Liturgie der Kirche*, Paderborn, Bonifatius 1995; wyd. pol. M. Kunzler, *Liturgia Kościoła*, Poznań, Pallotium 1999. W całej książce niem. „Liturgiewissenschaft” tłumaczone jest jako „liturgika”. Nawet niem. „Liturgietheologie” tłumaczone jest jako „liturgika” wyd. niem. s. 21; wyd. pol. s. 11.

²⁵ Przykładem może być hasło w Leksykonie; por. B. Kranemann, *Liturgiewissenschaft*, w: *Lexikon für Theologie und Kirche*, t. 6, kol. 989.

pierwszy przez humanistę i teologa okresu renesansu Georga Cassandra (1513-1566), pochodzącego z Flandrii, który większość życia spędził w Niemczech. Oznaczała ona w ujęciu Cassandra praktyczny sposób sprawowania liturgii²⁶.

Głównym celem wydawanego przez środowisko Maria Laach czasopisma (JLW) i wspomnianego wyżej artykułu Guardiniego było wskazanie, że nauka o liturgii jest samodzielną dyscypliną teologiczną. Choć liturgia jest ukształtowanym historycznie wytworem kultury, to jej istoty nie można jednak poznać za pomocą samych nauk historycznych i ich własnych metod. Tylko teologia i jej metoda systematyczna jest w stanie odkryć naturę liturgii²⁷. Nauka o liturgii zorientowana jest bardziej na teologię dogmatyczną niż na teologię pastoralną. Stąd zaproponowana przez Guardiniego i Casela nowa nazwa dziedziny teologicznej (*Liturgiewissenschaft*) ma podkreślać wyraźny przełom w badaniach nad liturgią. Dotychczas badano ją niemal wyłącznie od strony historycznej i pastoralnej. Teraz dostrzeżono jej wymiar teologiczny i potrzebę badań systematyczno-teologicznych. Szczególną rolę w tych badaniach odegrała misteryjna teoria liturgii i sakramentów Casela oraz, choć w mniejszym stopniu, koncepcja liturgii jako gry Guardiniego.

Wzajemna relacja historii i teologii w badaniach liturgicznych jest głównym tematem *Wprowadzenia* do pierwszego tomu JLW (*Zur Einführung*) autorstwa Odo Casela²⁸. Już w punkcie wyjścia stwierdza on, że przedmiotem badawczym nauki o liturgii jest kościelny kult, który nie jest jednak statyczną prawdą, lecz historycznie rozwijającą się rzeczywistością. Właśnie dlatego przedmiot badawczy domaga się podwójnego podejścia, historycznego i teologicznego. W porządku logicznym pierwsze są badania historyczne, to dzięki nim teolog – systematyk może zbierać słodkie owoce. Zadaniem systematyka jest pogłębienie filozoficzne owoców badań historycznych²⁹. Bez perspektywy historycznej, zdaniem Casela, systematyka teologiczna może rozplątać się w pustej dialektyce³⁰. Nie poświęca on jednak więcej miejsca samej metodzie badań systematycznych, odsyłając czytelnika do artykułu Guardiniego na ten temat³¹. Badania

²⁶ Por. H.-Ch. Schmidt-Lauber, *Begriff, Geschichte und Stand der Forschung*, w: *Handbuch der Liturgik. Liturgiewissenschaft in Theologie und Praxis der Kirche*, s. 19.

²⁷ „Liturgiewissenschaft eben Theologie und als solche dogmatisch gebunden ist”. R. Gaurdini, dz. cyt., s. 102.

²⁸ Por. O. Casel, dz. cyt., s. 1-3.

²⁹ „Hat er aber einmal sich den geschichtlichen Tatsachen ehrfürchtig hingegeben, so wird es ihn auch drängen, sich philosophisch in sie zu vertiefen. Als Systematiker wird er dann die süßesten Früchte der Forschung pflücken”, tamże, s. 2.

³⁰ „Eine Dogmatik ohne Rücksicht auf die Überlieferung würde sich in hohle Dialektik auflösen”, tamże.

³¹ R. Gaurdini, dz. cyt., s. 97-108.

historyczne winny być najpierw badaniami o charakterze porównawczym z zakresu historii religii. Dla ukazania kultu chrześcijańskiego ważne jest, według Casela, odniesienie go do judaizmu i do hellenizmu³². Następnym krokiem jest badanie poszczególnych okresów organicznego rozwoju kultu chrześcijańskiego³³. Za wzorcowe opracowanie metody badań historycznych podaje Casel dzieło Kuniberta Mohlberga OSB³⁴.

Zamieszczony w pierwszym tomie *Jahrbuch für Liturgiewissenschaft* artykuł Guardiniego *Na temat systematycznej metody* uznawany jest powszechnie za programowy dla teologicznej nauki o liturgii aż po współczesność³⁵. Przedmiotem badań historycznych jest liturgia pod kątem jej form, zawartości i znaczenia dla wspólnoty wierzących. Nie jest to więc tylko badanie ksiąg, czy innych źródeł, albo też samo badanie form zewnętrznych. Wszystkie te rodzaje badań przynależą bowiem do ogólnych badań historycznych, a nie historycznych badań w ramach dyscypliny teologicznej. Badania historyczno-teologiczne muszą uwzględniać treści modlitw i całej celebracji oraz miejsce i znaczenie liturgii w życiu wspólnoty³⁶. Przedmiotem badań teologicznych jest najpierw odpowiedź na pytanie dlaczego i jak powstała liturgia Kościoła, następnie pytania, jaka jest jej natura i jakie jest jej znaczenie dla Kościoła dzisiaj. W tym celu badania te muszą koncentrować się na wszystkim, co liturgię stanowi. Muszą to być badania nad tekstami liturgicznymi, gestami, przepisami, paramentami i przestrzenią liturgiczną.

Guardini porównuje liturgię do aktualnego systemu prawnego, który obowiązuje i ma znaczenie. Liturgia bowiem nie tylko jest, ale obowiązuje³⁷ i ma znaczenie³⁸. Systematyczna nauka o liturgii z jednej strony ukazuje doniosłość (*Geltung*) liturgii, a z drugiej strony czerpie z tego, co czyni

³² Ciekawe, dlaczego w tym kontekście Casel mówi o judaizmie, a nie o Piśmie św. Takie pytanie można by z powodzeniem postawić w odniesieniu do całej twórczości teologicznej tego autora. Brak odniesienia do Pisma św., a zwłaszcza brak biblijnego pojmowania misterium jest głównym zarzutem jaki stawia Caselowi, zob. L. Bouyer, *The Liturgy Revived. A doctrinal commentary of the Conciliar Constitution on the Liturgy*, Notre Dame, University of Notre Dame Press 1964, s. 15.

³³ O. Casel, dz. cyt., s. 3.

³⁴ Por. K. Mohlberg, *Ziele und Aufgaben der liturgiegeschichtlichen Forschung*, Münster, Aschendorff 1919.

³⁵ Por. R. Messner, *Was ist systematische Liturgiewissenschaft? Ein Entwurf in sieben Thesen*, „Archiv für Liturgiewissenschaft” 40 (1998), s. 257-258; A. Gerhards, B. Kraneemann, *Einführung in die Liturgiewissenschaft*, dz. cyt., s. 39-40.

³⁶ „So ist die Liturgie, nach Form, Inhalt und Bedeutung für die religiöse Gemeinschaft, ein Gegenstand geschichtlicher Untersuchung”, R. Gurdini, dz. cyt., s. 97.

³⁷ „[...] die Liturgie etwas Verbindliches ist”, tamże, s. 98.

³⁸ „Sobald die zuständige Gewalt der kirchlichen Gemeinschaft in rechtsgültiger Weise Wortlaut und Handlung des Gottesdienstes festgelegt hat, dann stehen wir nicht mehr vor einem bloß Vorhandenen, sondern vor einem Geltenden”, tamże.

liturgię doniosłą i znaczącą, czyli ze wszystkich jej elementów. Liturgia bowiem jest częścią dokonującego się Objawienia. Tak jak liturgia ma znaczenie i zobowiązuje, tak też musi istnieć samodzielna dyscyplina teologiczna, która to zauważa i z pozycji liturgii uprawia teologię.

Powstająca nauka teologiczna nie będzie *dogmatyzować* liturgii. Owszem będzie ona wskazywać, że liturgia jest wolna od błędów dogmatycznych i moralnych, ale pójdzie znacznie dalej, gdyż będzie ona ukazywać liturgię jako istniejący od początku Kościoła kult Boga i miejsce Jego objawienia, a w konsekwencji jako rzeczywistość, której należy zaufać. Zadaniem systematycznej nauki o liturgii nie jest odkrywanie pedagogiczno-dydaktycznych treści liturgii, lecz jej związku z misterium Chrystusa, czyli ukazywanie jej mistycznego wymiaru³⁹.

Podstawową zasadą metodologiczną jest szacunek dla organiczno-historycznego rozwoju liturgii. Systematyk nie może swoimi stwierdzeniami wyprzedzać historyka⁴⁰. Poznanie stanu aktualnego zakłada zawsze poznanie przeszłości. Druga zasada metodologiczna to postrzeganie *lex orandi* w odniesieniu do *lex credendi* i odwrotnie. Organiczny rozwój kultu i doktryny nie stoją wobec siebie w opozycji, ale się dopełniają. Metoda ta zbliża teologiczną naukę o liturgii do teologii dogmatycznej, ale nie prowadzi do ich utożsamienia. Nauka o liturgii wchodzi bowiem od *lex orandi* i je analizuje. Jej źródłami są więc głównie księgi liturgiczne, ale też liturgiczne prawo stanowione przez Kościół⁴¹. Całościowe podejście do źródeł, zwłaszcza do tekstów liturgicznych, a nie wyciąganie wniosków z wyrwanych z kontekstu zadań, jest kolejną zasadą metodologiczną. Nauka o liturgii odpowiada bowiem samej naturze liturgii, która nie polega na logicznym konstruowaniu zadań, ale jest to zgromadzony Kościół, który się modli i ofiaruje Bogu⁴².

Przedmiotem systematycznej nauki o liturgii jest więc żywy, ofiarujący się, modlący się i sprawujący misteria łaski Kościół, czyli Kościół faktycznie spełniający kult wraz ze wszystkimi tego oznakami⁴³. Jak zadaniem dogmatyki jest ukazywanie w co Kościół wierzy, tak zadaniem nauki o liturgii jest ukazywanie jak się Kościół modli. Guardini wyraźnie

³⁹ Tamże, s. 98-100.

⁴⁰ „Die systematische Forschung greift der geschichtlichen nicht vor”, tamże, s. 101.

⁴¹ Tamże, s. 103.

⁴² „[...] die Liturgie ist keine Wissenschaft von abgezogenen Sätzen, wie die Mathematik, in der sich aus einer Voraussetzung *recta linea* eine Folgerung ergibt und durch diese jede andere Möglichkeit ausgeschlossen wird. Sie steht vielmehr einem Lebendigen gegenüber, nämlich der betenden, opfernden Kirche”, tamże, s. 105-106.

⁴³ „Gegenstand der systematischen Liturgieforschung ist also die lebendige, opfernde, betende, die Gnadengeheimnisse vollziehende Kirche, in ihrer tatsächlichen Kultübung und ihren auf diese bezüglichen, verbindlichen Äußerungen”, tamże, s. 104.

oddziela systematyczną naukę o liturgii od pastoralnej nauki o liturgii, przynależnej do teologii pastoralnej, której zadaniem jest refleksja nad liturgicznym duszpasterstwem w poszczególnych krajach i wspólnotach⁴⁴.

5. Liturgika pastoralna (*Pastoralliturgik*) jako dopełnienie systematycznej nauki o liturgii (*Liturgiewissenschaft*)

Ze względu na doniosłość liturgii w życiu pojedynczego chrześcijanina i całej wspólnoty Kościoła dostrzeżony został także pastoralny nurt nauki o liturgii. Pomimo nazwy „liturgika pastoralna” nurt ten nie jest przeciwny wyżej opisanej systematycznej i systematyczno-historycznej nauce o liturgii, lecz stanowi jej dopełnienie. Za jego twórcę uznawany jest Ahtanasius Wintersig OSB (1900-1942)⁴⁵. Wintersig napisał swój programowy artykuł⁴⁶ w czwartym tomie *Jahrbuch für Liturgiewissenschaft* w 1924 roku, czyli trzy lata po programowym artykule Guardiniego, a tym samym trzy lata po ukazaniu się głównego czasopisma nauki o liturgii (*Liturgiewissenschaft*). Liturgika pastoralna powstaje po to, by systematyczna nauka o liturgii miała związek z życiem Kościoła i życiem wiernych⁴⁷. Za znaczący fakt należy uznać także to, że ów programowy artykuł został bezpośrednio poprzedzony artykułem tego samego autora, poświęcony metodzie analizy formularzy mszalnych, napisany wyraźnie w duchu systematycznej nauki o liturgii⁴⁸.

Oficjalnym powodem napisania artykułu przez Wintersiga było zbliżające się za trzy lata sto pięćdziesięciolecie powstania pierwszej katedry teologii pastoralnej na uniwersytecie. Został on napisany pod wyraźnym wpływem, co zaznacza sam autor, wrocławskiego profesora teologii pastoralnej Franza Schuberta⁴⁹. Wintersig wyraźnie podkreśla potrzebę samodzielności teologicznej nauki o liturgii, tak ze względów historycznych,

⁴⁴ „Innerhalb der Theologie ist die Liturgie Wissenschaft von den übrigen Forschungsgebieten gesondert, obwohl sie zu ihnen allen die engsten Beziehungen unterhält. Vor allem darf sie nicht mit der Liturgik als Teil der Pastoraltheologie verwechselt werden. Diese beschäftigt sich mit der praktischen Frage, wie unter den verschiedenen Verhältnissen von Land und Stadt ein rechtes liturgisches Gemeindeleben aufzubauen und zu erhalten sei”, tamże, s. 108.

⁴⁵ Por. A. Gerhards, B. Kranemann, dz. cyt., s. 40-41; A. Adam, W. Hauerland, dz. cyt., s. 87.

⁴⁶ Por. A. Wintersig, *Pastoralliturgik*, JLW 4 (1924), s. 153-167.

⁴⁷ „Diese bei den Zweige der Liturgik können rein theoretisch das Ganze des Liturgischen wissenschaftlich erfassen, ohne Stellung zunehmen zur praktischen Seelsorge, und wenn sie so tun, so schaden sie keineswegs ihrer Vollkommenheit. handeln vielmehr ihrer Aufgabe gemäß. Es fehlt dann aber eine Disziplin, die von ihnen wissenschaftlich die Brücke schlägt zur Seelsorge”, tamże s. 157.

⁴⁸ Tenże, *Methodisches zur Erklärung von Meßformularen*, tamże, s. 135-152.

⁴⁹ Tenże, *Pastoralliturgik*, s. 153.

jak i merytorycznych. Nauka o liturgii miała bowiem swą samodzielność już w okresie średniowiecza. Teologia pastoralna usamodzielniała się, pozostając wcześniej częścią teologii moralnej w drugiej połowie XVIII wieku. W okresie Oświecenia, które szczególnie podkreślało praktyczny wymiar chrześcijaństwa, nauka o liturgii stała się częścią teologii pastoralnej⁵⁰. Pod względem merytorycznym Wintersig wskazuje na konieczność podbudowy historyczno-systematycznej dla pełniejszego rozumienia liturgii, która nie może być postrzegana wyłącznie z perspektywy pastoralnej.

Nauka o liturgii musi mieć jednak także wymiar pastoralny, gdyż, ze względu na doniosłość liturgii dla życia Kościoła, nie może się rozplątać w badaniach historycznych i systematycznych. Jest jednak w pełni świadom, że badania te są jednak fundamentalne dla tożsamości nauki i praktyki liturgicznej⁵¹. Jakby Wintersig przewidział późniejsze zerwanie praktyki liturgicznej z teologią, jakie często miało miejsce w obszarze języka niemieckiego. Praktyka ta poszła w kierunku zainteresowania i przyciągnięcia wiernych, ale często zatraciła swą teologiczną głębię.

Pastoralny wymiar liturgii jest w jego pojmowaniu także wymiarem duchowościowym. Istotą liturgiki pastoralnej jest naukowa troska o szukanie sposobów, wypracowanie taktyki pastoralnej dla ukazania znaczenia liturgii w życiu Kościoła i chrześcijanina. I choć liturgika pastoralna przynależy, w jego rozumieniu, do teologii pastoralnej, to uprawiana przez niego teologia pastoralna nie uznaje za coś oczywistego dostrzeganie przez wiernych doniosłości liturgii w ich życiu. Z takiego natomiast założenia wychodziła dziewiętnastowieczna teologia pastoralna⁵². Liturgika pastoralna ma wypracować sposoby pomocy wiernym w odkrywaniu znaczenia liturgii. Metody badawcze liturgiki pastoralnej mają charakter dedukcyjny, gdy wychodzą z systematycznej nauki o liturgii do życia chrześcijańskiego. Mają one także charakter indukcyjny, gdy wychodzą od życia Kościoła lokalnego i konkretnego życia wierzących. W tym drugim przypadku dochodzą do głosu metody psychologiczne i socjologiczne⁵³.

⁵⁰ „Die historische Entwicklung der beiden Wissenschaften – Pastoral und Liturgik ist so, daß im Mittelalter die Liturgik völlig seihständig war. Die Pastoral hat sich erst am Ende des 18. Jh. von der Moralthologie losgelöst. Bezeichnenderweise hat die Aufklärung mit ihrer Einstellung auf Sittlichkeit, Praxis und Seelsorge, mit ihrer fast völligen Verständnislosigkeit dem Mysterium gegenüber die Liturgik dann der Pastoraltheologie zugeteilt, Und tatsächlich wird sie heute an den Universitäten zumeist im Rahmen der Pastoral gelehrt und dort gerade steht sie noch im Kampf für ihre Wiederverständigung”, tamże, s. 155.

⁵¹ Tamże, s. 157.

⁵² „Die so umrissene Wissenschaft ist verhältnismäßig neu. Das erklärt sich aus dem Umstand, daß der alten Seelsorge das liturgische Leben weniger ein Problem als eine selbstverständliche, freudige Tatsache war”, tamże, s. 166.

⁵³ Tamże, s. 157-158.

Sobór Watykański II uczynił z liturgiki pastoralnej integralną część nauki o liturgii (KL 16) obok jej wymiaru teologicznego, prawnego i duchowościowego. Dzięki temu cztery wymiary tworzą jedną teologiczną naukę o liturgii, która istnieje obok Pisma Świętego, dogmatyki, teologii moralnej, duchowościowej i pastoralnej.

6. Wnioski końcowe i nowe inspiracje

Opracowanie to rozpoczyna pogłębioną refleksję, planowaną serię artykułów lub pozycję książkową, nad miejscem liturgii w teologii. Niedozwolonym byłoby rozpoczynać taki temat od innej teologii jak niemiecka, która zrodziła się z ruchu liturgicznego. Ojczyzną ruchu liturgicznego jest bez wątpienia Francja, a później Belgia. W żadnym jednak obszarze językowym nie posiadał on jednak takiej podbudowy intelektualnej, jak w Niemczech i w Austrii. Nauka o liturgii od samego początku rozwijała się tutaj w trzech kierunkach, przy czym dwa pierwsze najczęściej występowały łącznie. Pierwszy to teologiczno-historyczna nauka o liturgii. Drugi kierunek to systematyczna nauka o liturgii. Trzecim kierunkiem była liturgika pastoralna.

Liturgia nie znajduje się w teologii w miejscu, w którym ta podejmuje dyskusję ze światem orientując się na zewnątrz i argumentując na rzecz wiary. Nie oznacza to jednak, że teologiczna nauka jej poświęcona rezygnuje z rozumności i logiczności. Niemiecka *Liturgiewissenschaft* wyraźnie pokazuje, że nie traci z oczu perspektywy *fides et ratio*. Tym, co wyróżnia teologiczną naukę o liturgii jest przedmiot, a jest nim wyrażona w liturgii wiara Kościoła we wszystkich jej wymiarach.

Tak jak sama liturgia jest dla wierzących miejscem budowania wiary i przemiany na wzór Chrystusa (chrystoformizacja), tak teologiczna nauka o liturgii służy przede wszystkim osobom wierzącym w odkrywaniu Objawienia Bożego z perspektywy jego aktualizacji w liturgii. Bóg objawia się w słowie Biblii, a liturgia jest żywym przekazem Objawienia, jest miejscem, z którego Boże Objawienie ciągle wypływa jak ze źródła dla nowych pokoleń ludzi wierzących. Liturgia jest sakramentalną kontynuacją i aktualizacją Biblii, a tym samym środowiskiem jej życia. Pismo Święte żyje w liturgii.

Systematyka liturgiczna najpierw uzasadnia i opisuje liturgię Kościoła. Sama nie tworzy systemów teologicznych, ale każdy z powstałych systemów, wiernych eklezjalnemu wymiarowi teologii, ubogaca treściami, obrazami i symbolami, które wyrosły z historycznie rozwijającego się *lex orandi* Kościoła.

Rainhard Messner, współczesny teolog austriacki stwierdza, że wypełnieniem postulatów niemieckiej *Liturgiewissenschaft* z 1921 roku jest współczesna amerykańska teologia liturgiczna⁵⁴. Teologia liturgiczna w tym sensie przynależy do teologicznej nauki o liturgii, że czyni z liturgii miejsce syntezy teologii, wszystkich jej badań i pól. Paradygmatem teologii jest kult i uwielbienie Boga. Teologia jest po to, by nie tylko poznać Boga i objawione przez Niego prawdy dogmatyczne i moralne, ale by człowiek stał się czcicielem Ojca w Duchu i w Prawdzie. Natomiast liturgia jako kult jest źródłem, miejscem i celem teologii.

Summary

Theology and liturgy. Theological study of liturgy in the German language area. The origin and theoretical assumptions

The present study initiates an in-depth reflection, a planned series of articles or a proper book concerning the position of liturgy in theology. It would be inappropriate to start such a subject from theology other than the German one, which had its origin in the liturgical movement. The homeland of the liturgical movement was, undoubtedly, France and later on Belgium. However, in none of the language areas it had such an intellectual foundation as in Germany and Austria. From the very outset the study of liturgy developed here into three directions, but the first two of them usually occurred alongside. The first approach is called the theological and historical study of liturgy, the second one is theological and systematic study of liturgy. The third approach consisted in pastoral liturgics.

After the analysis of theoretical assumptions of the mutual link between theology and liturgy and the presentation of the teaching of the Second Vatican Council concerning the focal position of the study of liturgy in theology, there were presented the origins and main objectives of an independent theological discipline (*Liturgiewissenschaft*) emerging in the German language area and focused on liturgy. Two main trends of the developing discipline were displayed. The first of them is the systematic study of liturgy, created by Odo Casel OSB, and Romano Guardini. The second trend, which stems from the significance of liturgy for the Christian life, is theological and pastoral study of liturgy (*Pastoralliturgik*). Athanasius Wintersig OSB (1900-1942) is considered to be the creator of this approach.

⁵⁴ R. Messner, dz. cyt., s. 259-260.